

דבר העורך

הופעת גיליון י' של כתב-העת ג'מאעה, המוגש בזה לקוראים, היא לנו מקור של גאווה. עשרת הגיליונות של כתב-העת, שראו אור ברציפות החל משנת 1997, מעידים, כי לפחות מבחינת ההמשכיות ויכולת ההתמדה הוכתר ה'ניסוי' של ג'מאעה בהצלחה. המאמרים, ביקורות הספרים וה'נקודות למחשבה' שפורסמו עד כה מצביעים אף הם על כך, שכתב-העת נותר נאמן למטרותיו, כפי שנוסחו בחוזר הראשון שבישר על הופעתו: "להוות מסגרת דיון משותפת לחוקרים ולסטודנטים, שתיערך בידי סטודנטים, שתעמוד בסטנדרטים אקדמיים מקובלים, שתהא בינתחומית ושתשקף את המגמות העכשוויות בחקר המזרח התיכון". ותחושת הסיפוק גוברת כאשר אנו מתבוננים ביבול שש השנים הללו, ורואים כי ג'מאעה לא שקט על שמריו.

סקירה משווה של הגיליון הראשון, שראה אור באביב 1997, ושל גיליון י' הרואה אור באביב 2003, מלמדת, שכתב-העת עבר כברת דרך לא מבוטלת. הגיליון הראשון הוקדש, כדברי העורך הראשון, אבי רובין, לדיון בסוגיות של "היסטוריוגרפיה, מאחר שהיא מחדדת בעיות שהכרתן תסייע, לדעתנו, לפתח גישה ביקורתית יותר כלפי המקורות [...]". ואילו הגיליון הנוכחי מביא מאמרים אמפיריים, המבקשים – באמצעות ההסתמכות על ההיסטוריוגרפיה החדשה וביקורת המחקר והמקורות – לגבש התייחסות שלמה ומיועדת כלפי המציאות החברתית והפוליטית. שינוי מובהק זה בדגשים, שהתחולל בהדרגה, כמובן, מסמן תהליך של התבגרות והתגברות על 'משבר הייצוג' הפוסט-מודרני, אשר ליווה את הפעילות המחקרית בתחום לימודי המזרח התיכון בישראל בשנות התשעים. המאמרים המתפרסמים בגיליון הנוכחי מיטיבים לייצג, כמדומני, את מגמת השיבה להבחנות אמפיריות על תופעות חברתיות ועל תהליכים היסטוריים, תוך בדיקה עצמית של נקודת המבט של החוקר/ת (positioning). מאמרים אלה מייצגים גישה מחקרית פחות פוזיטיביסטית ופחות אובייקטיביסטית, המבקשת להביא את קולם של הנחקרים, ולא רק את קולו של החוקר, והמדגישה את ההבניה החברתית של המציאות, את הנראטיבים הסובייקטיביים, את המתחים והסתירות הפנימיות שבני אדם חיים איתם ואת מנגנוני הכוח שלעולם פותחים גם אפשרויות להתנגדות.

במובן זה מהווה גיליון י' של ג'מאעה מעין סגירה של מעגל אשר נפתח בגיליון א'. בעוד שהגיליון הראשון ביטא אי-נחת מהגישה הפוזיטיביסטית ונסיגה ממחקר אמפירי אל ביקורת אפיסטמולוגית ומתודולוגית, הגיליון הנוכחי מגיש לקוראים מאמרים אמפיריים, אשר הגישה המחקרית העומדת בבסיסם כבר הפנימה והכילה את הביקורת האפיסטמולוגית הזאת. אם הגיליון הראשון הצביע על הבעיה, הגיליון הנוכחי משרטט דרך אפשרית לפתרונה.

ואכן, כיאה למחקרים המתבססים על הפנמת הביקורת הפוסט-מודרנית, התימה המרכזית העוברת כחוט השני בכל המאמרים המתפרסמים בגיליון זה היא תימת ה'כאילו', או ה'לכאורה'. אין מדובר כאן במאמרים היוצאים לחשוף את 'המציאות האמיתית', להבדיל מתפישות או מייצוגים שגויים או מ'תודעה מזויפת' (שכן זוהי נקודת המבט הפוזיטיביסטית, כמובן), אלא במאמרים המבקשים להצביע, כל אחד בדרכו, על המורכבות והחמקמקות של תופעות חברתיות, פוליטיות ותרבותיות אשר נתפשות כפשוטות לכאורה. כל אחד מהמאמרים גם מבקש להצביע על הפער שבין רטוריקה, אידיאולוגיה וייצוג לבין המציאות המיוצגת, וחושף את היותה של המציאות הזאת מובנית חברתית, דינמית ומשתנה. נקודת השקפה נוספת בין המאמרים נעוצה

בעיסוקם המשותף בסוגיות של כוח, הגמוניה והתנגדות: מחד גיסא, ביכולתו של השלטון/הממסד לכפות את נקודת המבט שלו, ומאידך גיסא, ביכולתם של ה'פועלים' (actors) להתנגד בדרכים מדרכים שונות לכוח הכופה הזה.

מאמרו של עסאם אבו ריא הפותח את הגיליון, "המונרכיה ההאשמית, 'האחים המוסלמים' והמערכת הפסוודו-דמוקרטית בירדן, 1989-1997", מנתח את כללי המשחק הדמוקרטיים לכאורה בממלכה ההאשמית הירדנית. באמצעות בחינה של מאזן הכוחות ויחסי הגומלין שהתקיימו בתקופות שונות בין השלטון ההאשמי לבין תנועת 'האחים המוסלמים', מנסה המאמר לשרטט את גבולות המותר והאסור בשיח הפוליטי הירדני, ולהצביע על המנגנונים שאפשרו לשלטון לשמור על ההגמוניה והיציבות שלו. לטענת אבו ריא, השכיל השלטון המלכותי הירדני להנהיג כללי משחק דמוקרטיים לכאורה של פתיחות, ליברליזם וסובלנות, אשר הצליחו להקהות ולשכך את הביקורת על המשטר וההתנגדות לו. בניגוד למה שאירע באלג'יריה, לדוגמה שבה הביאה התרת הרסן לאובדן שליטה ולשפיכות דמים קשה, הצליח חסין מלך ירדן לתמרן בין אילוצים ולחצים ולשמר את שלטונו הריכוזי והסמכותני, תוך הצגתו כשלטון חוקתי ודמוקרטי.

מאמרה של חנה עמית-כוכבי, "זרים ואויבים או שותפים לאותה כבדת ארץ? על התרגומים מן הספרות הפלסטינית לעברית", סוקר את שדה התרגום של יצירות ספרות פלסטיניות לעברית. כוכבי – בעצמה מתרגמת פורייה מערבית לעברית – מביאה עמה בקיאות והתמצאות של 'שחקן פנימי' בשדה הזה, ובהתבססה על תיאוריית הרב-מערכת מבית מדרשו של איתמר אבן זוהר, היא מראה כי פעולת התרגום, הנתפשת על-פי-רוב כמעשה אישי של מתרגמת/בדד/ת, היא למעשה פעולה מורכבת, בעלת הקשרים מבניים, מוסדיים, פוליטיים ותרבותיים. לטענתה, ההיסטוריה של הסכסוך הלאומי הישראלי-פלסטיני, עם העליות והמורדות שאפיינו אותה, משפיעה על בחירת הטקסטים המתורגמים לעברית, ויותר מכך – על מדיניות הפרסום של התרגומים.

מאמרו של חיים יעקובי, "חיי השגרה בלוד: על כוח, זהות ומחאה מרחבית בעיר המעורבת לוד", מיישם את המודל המרחבי שנוסח בידי הגיאוגרף העירוני הצרפתי הנרי לפבר (Lefebvre) לבחינה ולניתוח של תהליכי ייצור המרחב העירוני בעיר המעורבת לוד. לטענת יעקובי, בניגוד מוחלט להבטחתה האוטופית של העיר המעורבת – להיות מרחב פתוח, שוויוני ומאוחד, מתנהלים חיי היומיום בעיר לוד על-פי היגיון אתני-דמוגרפי נוקשה, שמטרתו המוצהרת היא שמירת ההגמוניה הדמוגרפית, המרחבית והתרבותית של קבוצת הרוב היהודית. המאמר מציג את השיח התכנוני ואת הפעולות המרחביות שנועדו לשמר את ההגמוניה היהודית, אולם מדגיש גם את פעולות ההתנגדות המבוזרות שנוקטים תושביה הערבים של לוד, המצטרפות בסופו של דבר לכלל מחאה והתנגדות קהילתית-מרחבית.

מאמרה המתורגם של ליזה ודין, "לפעול כאילו: פוליטיקה סמלית ושליטה חברתית בסוריה", חותם את חטיבת המאמרים בגיליון זה. המאמר דן בפולחן האישיות שהיה נהוג בסוריה בתקופת הנשיא חאפז אל-אסד, אשר נועד, לטענת ודין, ליצור אווירה ותרבות פוליטית של ציות לשלטון ושל השתתפות מובנת מאליה בשיח שהוא מכותיב. אזרחי סוריה אולצו לקחת חלק פעיל בריטואלים פומביים של פולחן אישיות ולהעמיד פנים כאילו הם מקבלים כלשונם את מסריו המופרכים והמופרזים של הפולחן הזה. בהשתתפותם הצייתנית בפוליטיקה הזאת – תחילה, אולי, מפחד ידו הקשה של השלטון, ומאוחר יותר מתוך הרגל והשלמה שבשתיקה – הם איששו את עוצמתו של המשטר, ולפי ודין, אף סייעו בפועל ליצירת עוצמה זו. עם זאת, ככל אסטרטגיה

של הפעלת כוח, פותחת גם אסטרטגיה זו פתח לביטויים של התנגדות: היא אפשרה לנתינים לחתור תחת מבנה הכוח שיצר המשטר באמצעות שימוש אירוני באותם סמלים עצמם שהשלטון מעלה על נס.

כבכל תשעת הגיליונות הקודמים של ג'מאעה, מתפרסמים גם בגיליון זה המדורים ביקורות ספרים ו'נקודה למחשבה'. נאחל לעצמנו ולקוראים, שגם עשרת הגיליונות הבאים של ג'מאעה ימשיכו את מגמת הגיוון והתפתחות, בלי שיאבד אופיו המיוחד של כתב-העת.

עידו שחר